

Citation style

Nebřenský, Zdeněk : recension de : Martin Jemelka (ed.), Ostravské dělnické kolonie. I: Závodní kolonie kamenouhelných dolů a koksoven v moravské části Ostravy, Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2011, dans : Český časopis historický, 2016, 4, p. 1103-1107, DOI: 10.15463/rec.671409852

český časopis historický

copyright

This article may be downloaded and/or used within the private copying exemption. Any further use without permission of the rights owner shall be subject to legal licences (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).



Martin JEMELKA (ed.)

Ostravské dělnické kolonie I: závodní kolonie kamenouhelných dolů a koksoven v moravské části Ostravy

Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě 2011, 541 s.,
ISBN 978-80-7368-953-7.

Ostravské dělnické kolonie II: závodní kolonie kamenouhelných dolů a koksoven ve slezské části Ostravy

Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě 2012, 735 s.,
ISBN 978-80-7464-190-9.

Ostravské dělnické kolonie III: závodní kolonie vítkovických železáren a dalších průmyslových podniků

Ostrava, Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta 2015, 815 s.,
ISBN 978-80-7464-754-3.

V loňském roce vyšel třetí a závěrečný díl rozsáhlého kolektivního projektu k dějinám dělnických kolonií v Ostravě. Výzkumný tým devatenácti historiků a historiček z Ostravské univerzity shromáždil společně s předchozími dvěma svazky na více než dvou tisících stranách několik desítek tisíc údajů k ekonomickým, bytovým, demografickým a sociálním poměrům v moravskoslezské metropoli, jejíž moderní dějiny byly více než kterékoliv jiné město habsburské monarchie a Československé republiky spjaty právě s dělnickými koloniemi. Z perspektivy historické topografie nás autoři a autorky provází dvaosmdesáti závodními koloniemi, které začaly největší průmyslové podniky ve druhé polovině 19. století budovat na území Moravské i Slezské Ostravy a ve Vítkovicích a které na více než sto let určovaly jejich ráz. V návaznosti na téměř šedesát let trvající historický, etnografický a sídelní průzkum dělnických kolonií usilují autoři s oporou v archivních pramenech odstranit „dlouho tradované omyly“ a předložit veřejnosti publikaci, která by sloužila jako „informační fundament“ pro budoucí analytické a komparativní uchopení tématu. (ODK I, s. 10. ODK II, s. 12.)

Všechny tři svazky se snaží dodržovat jednotnou a přehlednou strukturu, která zahrnuje základní prostorové informace (a), stavební vývoj (b), údaje ke standardu bydlení (c), populačním poměrům (d), občanské vybavenosti (e), spolkovému životu (f) a významným osobnostem vzešlým z kolonií (g). Nalistuje-li si čtenář kapitolu k historii příslušné kolonie, dozví se nejdříve o městské části resp. podniku, pod který kolonie spadala a který inicioval její vznik. Součástí vstupních informací je popis uliční a silniční sítě, která kolonii spojovala s nejbližším okolím, popřípadě zajišťovala její dopravní obslužnost. Podobné sdělení ocení především znalci Ostravy, pro čtenáře z jiných koutů není např. vymezení kolonie Hlubina „Hlubinskou ulicí a ulicemi Železárenskou, Místeckou, Pohraniční a Výstavní“ příliš srozumitelné. Lepší orientaci umožňuje přetištění výřezů z katastrálních map a situačních plánů ve větším rozlišení, které autoři zapracovali do druhého a třetího svazku.





Po vstupní „prostorové“ informaci, která by měla čtenářům zprostředkovat představu, kde se kolonie nacházela a jakým způsobem se z nich obyvatelé dopravovali na jiná místa, zejména do zaměstnání, následuje charakteristika stavebního vývoje (b). Autorům nelze upřít snahu o co nejpresnější určení, kdy byla kolonie založena a kdy došlo k výstavbě prvních objektů. Zohlednění řady historických pramenů (např. školních kronik nebo demoličních záznamů) nabízí velkou variabilitu časových údajů, přičemž nelze automaticky dovozovat, že nejstarší jsou ty správné. Detailní popis prostorových dispozic čtenáře potom provede jednotlivými domy od sklepa až po půdu a dá jim nahlédnout do kuchyně či ložnice obyvatel kolonií. Pokud se zachovala stavební dokumentace a autoři si tuto otázku položili, dozví se čtenáři o historických okolnostech zástavby (např. v době hospodářské konjunktury na konci šedesátých let 19. století uvedlo ředitelství Vítkovických železáren, že panuje nedostatek dělnických bytů; Požádalo proto obecní zastupitelstvo Moravské Ostravy o vydání stavebního povolení, aby mohlo postavit domky pro horníky dolu Hlubina). Zvláště cenné – ač ojedinělé – jsou pokusy autorů zařadit stavební vývoj do historických souvislostí a ukázat, nakolik byly stavěné domy ve své době typické a odpovídaly bydlení dané profesní skupiny či společenské vrstvy.

Popis standardu bydlení (c) je přímo spojen s předcházející částí k stavebnímu vývoji. Čtenáři jsou informováni o velikosti bytové jednotky a plochy místností, úrovni sociálních zařízení (toalet, koupelny, prádelny, mandlovny atd.), datu zavedení elektřiny, kanalizace popř. připojení k městskému vodovodu. Údaje k tomuto tématickému souboru čerpají autoři ze stavebních plánů a výkresů, podkladů ke sčítání obyvatelstva, podnikových ubytovacích rejstříků a firemních publikací. Jejich protiváhu tvoří reportáže z dobového tisku a zachované stížnosti nájemníků, které nabízejí subjektivní pohled na to, co bylo vnímáno za standard bydlení a co se od něj již odchylovalo. Konstitutivní, i když často přehlíženou roli sehrály v tomto procesu obecní a veřejné orgány, které úroveň bydlení otevřeně reflektovaly. Jejich pohled často umožnil obyvatelům kolonií identifikovat své bytové poměry jako neadekvátní a usilovat o zlepšení. V pasážích k subjektivnímu vnímání životních poměrů překračuje publikace pouhý topografický popis a nabízí dílčí, ale čtenářsky mnohem vděčnější interpretaci.

Další sledovanou kategorií jsou populační poměry (d). Hlavní pramen k jejich poznání tvoří sčítací operáty, které vznikly při desetiletých sčítáních obyvatelstva v Rakousko-Uhersku a v Československu. V mnoha případech se zachovaly až na úroveň domácností a za jejich municiozní rozbor zaslouží autoři a autorky uznání. V kombinaci s předchozími oddíly si lze udělat přibližnou představu o tom, kdo v koloniích bydlel, jak se proměňovala průměrná zabydlenost jednotlivých domů a kolik osob připadalo na bytovou jednotku. Přestože autoři dovedli svá zkoumání téměř až na práh domů a bytů, neunikli pasti, kterou s sebou kvantitativní přístup přináší. Statistické součty stvořily průměrného obyvatele kolonie: lze o něm říci, že to byl muž se základním vzděláním, který do kolonie přišel z okolní venkovské obce v produktivním věku, pracoval jako havíř nebo hutník, mluvil česky a hlásil se k římskokatolické církvi. V kolonii se oženil, založil rodinu, vychoval děti. Pouze málokterý se dožil stáří, jež většinou strávil mimo kolonii. Z této zjednodušené a povšechné charakteristiky, kterou nabízí excerpce sčítacích operátů, je zřejmé, že strukturální analýza, byt provedená na





úrovni bytových jednotek, neposkytuje o nic konkrétnější výsledky a překvapivější závěry než např. souhrnná statistika pro celé město.¹

Při zkoumání populačních poměrů, především teritoriálního původu obyvatel kolonií, připomněli autoři důležitý aspekt, jenž je ostravským historikům známý několik desetiletí, nenašel však dosud vyjádření v monografickém zpracování: jazykovou, regionální, náboženskou a sociální rozmanitost, která se promítala do specifické podoby národotvorných procesů na Ostravsku, kam přicházeli lidé z Haliče, Hlučínska, polského Těšínska, Rakouského a Pruského Slezska. Opomenout nelze ani ortodoxní náboženskou komunitu Chasidů, ti se od ostravských obyvatel odlišovali již svým zevnějškem. Dělnické kolonie, ve kterých nově přichozí nacházeli svá přístřeší, byly pověstným tavícím tyglíkem a pravou laboratoří industriální moderny. Např. v kolonii U Dubu v Moravské Ostravě dosahoval počet narozených v Haliči téměř čtyřicet procent; v kategorii domovské příslušnosti a místa narození přednostů domácnosti přesahoval dokonce sedmdesát procent.

Autoři upozorňují, že s migrací za prací byl spojen celý komplex problémů, promítajících se do ekonomického a sociálního života na Ostravsku. Většina přichozích pocházela z chudých venkovských regionů, mnoho z nich bylo negramotných nebo pologramotných, vykonávali nekvalifikovanou práci, v koloniích vytvářeli uzavřená společenství. Úzké rodinné, náboženské a regionální vazby se projevovaly při výběru spolubydlících, sousedů a životních partnerů. Podobnými principy se řídila volba kmotrů, svatebních svědků, přátel a kolegů na pracovišti. Rozdělení a řevnivost dosahovala takové míry, že některé hostince byly přístupné pouze příslušníkům jedné regionální skupiny a jiní obyvatelé byli při jejich návštěvě vystaveni hrozbě fyzického násilí. Topografické určení této kulturní heterogenity, tedy co možná nejpresnější umístění v městském prostoru, které jde téměř až na úroveň jednotlivých ulic a domů, představuje pravděpodobně největší přínos všech tří svazků.

V části o občanské vybavenosti (e) dělnických kolonií se čtenáři dozvídají o záležitostech spjatých se zřizováním a provozem školek a škol. Autoři ukazují, že instituce školky měla poměrně dlouhou a pestrou minulost. Školky vznikaly v průsečíku občanských, obecních a podnikových zájmů. Souvisely s oddělením sféry domova a světa práce resp. rostoucí zaměstnaností žen v místě s vysokou koncentrací průmyslové výroby. Také otázka školství a škol v dělnických koloniích přesahuje svým významem hranice moravskoslezského kraje. Vzhledem k tomu, že se jednalo o jazykově smíšený region, ve kterém dlouhou dobu dominovaly jazykově i kulturně německé elity, stávalo se založení školy mimořádně politizovaným a medializovaným tématem, schopným mobilizovat početné skupiny občanů. Zatímco v oblastech se silným národním uvědoměním patřily kontroverze kolem zřízení nové školy pouze k dobovému koloritu, v etnicky promíšených a národnostně indiferentních koloniích rozhodovala existence školní výuky v příslušném jazyce o národní příslušnosti a sociální mobilitě stovek dětí.

Další institucí, již je v části o občanské vybavenosti věnována systematictější pozornost, byly hostince. Vedle trávení volného času pro různé skupiny obyvatel kolonií spojené s konzumací alkoholu, provozováním tanečních a hudebních zábav, ale i hazardu,

1 Karel JIŘÍK a kol., *Dějiny Ostravy*, Ostrava 1993, s. 145–149, 200–207.





se v hostincích odehrávala spolková a politická činnost. Ve společenských sálech hostinců se pořádaly stranické schůze nebo se scházeli místní hudebníci a divadelní ochotníci. Postupem doby, jak kolonie ztrácely svůj provizorní a přechodný ráz a měnily se v sídliště, ve kterých se jejich osazenstvo dlouhodobě zabydlelo, byla občanská vybavenost doplněna o sportoviště tělovýchovných jednot (včetně fotbalových klubů), knihovny a v meziválečném období o kina. V koloniích vyrostly také kostely, nemocnice, hřbitovy, obchody a živnosti. Neslavně proslulá se od devadesátých let 19. století stala Stodolní ulice, kde se koncentrovala prostituce a veřejné domy.

Řada zařízení občanské vybavenosti nabízela prostory pro spolkový a společenský život (f). Při pročitání této subkapitoly, kterou autoři do textu zařazují příležitostně, napadne čtenáře, že spolkový život v ostavských koloniích nevykazoval výrazné odlišnosti od jiných míst ve středoevropském regionu. Vedle dobrovolných hasičů, sportovních organizací, amatérských divadelníků a hudebníků, trampů, vodáků a rybářů, patřila k dobovým charakteristikám rivalita sociálně demokratických a komunistických odborů. Vzhledem k tomu, že Ostrava představovala v meziválečném Československu centrum bezvěreckého hnutí, byly jistým specifikem protináboženské a osvětové aktivity, které v koloniích vykonávala místní sdružení. Bezvěrci byli spjati se sociálně demokratickou a komunistickou stranou. Bezvěrectví tedy nebylo ani tak změnou v náboženském cítění moderního člověka, jako spíše výrazem politické orientace, přidruženou stranickou či spolkovou činností.

Poslední oddíl každé kapitoly věnovali autoři významným osobnostem, které se v koloniích narodily, popř. s nimi byly úzeji spjaty (g). Přestože se kolonie vyznačovaly nebyvale vysokou koncentrací obyvatel, teprve vylíčení životních příběhů dalo veskrze informačních a encyklopedickým pasážím „lidskou tvář“ a zalidnilo text konkrétními osudy. Individuální perspektiva přispěla k větší srozumitelnosti textu a umožnila čtenářům udělat si lepší představu, jak se lidé vyrovnávali s rodinnými a sociálními poměry, ze kterých vzešli. Z jednotlivých medailonů vyplynulo, že až většina rodáků, kteří svým významem a činnostmi přesáhli hranice ostravských kolonií, na několik málo výjimek pocházela z řad střední třídy: Byli to kvalifikovaní důlní a hutní řemeslníci, popřípadě specialisté a vzdělaní úředníci. Přestože toto zjištění není kvantitativně zachyceno, lze s jistotou mírou zjednodušení tvrdit, že kolonie ustanovovaly třídní struktury a habitusy, které se bez větších změn reprodukovaly několik desetiletí. K narušení této sociální reprodukce napomohlo až budování komunistické diktatury po roce 1948, které podpořilo společenskou mobilitu a vzestup dětí z dělnického prostředí.

V závěrečné úvaze si dovolím několik postřehů k badatelským problémům, jejichž řešení zůstalo v publikaci otevřené. Autoři označují svůj výzkum za inspiraci i varování před tvorbou ekonomických strategií, které jednostranně akcentují sociální politiku průmyslových závodů. Ve třetím dílu se navíc přihlásili ke konceptu „firemního města“. Problém je, že badatelské výsledky, které čtenářům předložili, úplně neodpovídají deklarované perspektivě. Autoři např. přiznávají, že řada domů kasárenského typu byla vystavěna s podporou vídeňského ministerstva financí. Tento aspekt by stál za podrobnější diskusí, protože v roce 1892 schválil předlitavský parlament zákon, který daňově zvýhodňoval výstavbu dělnického bydlení. Bylo by korektní posoudit, do jaké míry





ostravské kolonie vznikaly v návaznosti na tento typ státních a veřejných podnětů. Podobné otázky jsou spojeny také se zakládáním školek a škol. Průmyslové závody je příležitostně podporovaly, ale nelze jednoznačně říci, že by za svou existenci vděčily firemní sociální politice. Příklady, zmiňované v publikacích spíše ukazují na synergii občanských, obecních a podnikových zájmů.

Další tématem, kterému nebyla věnována dostatečná pozornost, je politická činnost, respektive volební chování a výsledky voleb s přihlédnutím k jednotlivým koloniím. Z nahodilých zmínek je zřejmé, že každodenní život v koloniích byl silně politizován a politika ho výrazně ovlivňovala. Pokud měli autoři nějaké speciální důvody, proč – na rozdíl od monografického zpracování dějin šalamounské kolonie – politická témata nebrali v potaz, měli je explicitně uvést.² V poznámce zcela na okraj pak nelze nezmínit, že se jedná o mimořádně reprezentativní a výpravnou publikaci na křídovém papíře, která vytváří symbolický pendant k průběhu industrializace na Ostravsku. Za obrazový, mapový a grafický doprovod jsou na místě slova chvály, není pouze jasné, proč na obálce k prvnímu dílu o Moravské Ostravě je fotografie Josefské kolonie z Ostravy Slezské.

I když autoři považují svoji práci za uzavřenou, nemohu se ubránit dojmu, že předložili „nedokončené“ dílo. Nepochybně se jim podařilo dát dohromady „informační fundament“ jak avizovali v prvním svazku. Budoucí vyhodnocení desítek tisíc posbíraných dat, jejich analytické nedo dokonce komparativní uchopení, však není v silách nezavěšeného čtenáře, který se na projektu nepodílel. Při práci na recenzi jsem si opakovaně ve všech třech dílech v tištěné i elektronické podobě ověřoval svá tvrzení a porovnával dílčí údaje napříč popisovanými koloniemi. Přesto bych si netroufnul učinit dalekosáhlá zobecnění, protože jsem pro ně nenašel jednoznačnou oporu. Vzhledem k tomu, že se ve vlastním výzkumu zabývám vlivem „prostoru“ na ekonomický a sociální život a přístup historické topografie je mi blízký, snažil jsem se empirické příklady uvedené v publikacích využít pro svoji práci.³ Ani tady jsem však nebyl o mnoho úspěšnější, protože autoři kladli historickým pramenům jiné otázky než já a získali a zachytili tudíž jiná historická fakta, než která by zajímala mne. Velmi bych se proto přimlouval za vydání čtvrtého svazku, ve kterém by autoři shrnuli své závěry, zobecnili zjištěná data a umístili dělnické kolonie na souhrnnou mapu Ostravy, aby si čtenáři mohli učinit celkovou představu o výsledcích jejich impozantního výzkumu.

Zdeněk Nebřenský

2 Martin JEMELKA, *Na Šalamouně: společnost a každodenní život v největší moravskoostravské hornické kolonii (1870–1950)*, Ostrava 2008, s. 175–180.

3 *Od tkalcovského stavu k tovární výrobě: industriální architektura českých zemí v evropském kontextu, 1848–1914*. Juniorský projekt č. GJ15–17658Y, který podpořila Grantová agentura České republiky.

